

УДК 338.2:37

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-5-18>

Томчук О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та поведінкової економіки
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-7483>

Tomchuk Olesia

PhD in economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Behavioral Economics
Vasyl' Stus Donetsk National University

ДІАГНОСТИКА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНИХ КОМПОНЕНТІВ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВІННИЧЧИНИ

DIAGNOSIS OF THE EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL COMPONENT OF HUMAN POTENTIAL OF VINNYTSIA REGION

Статтю присвячено питанням діагностики умов та тенденцій формування людського потенціалу території з погляду урозвитку його освітньо-професійних компонентів. Обґрунтовано значущість соціальних чинників формування людського потенціалу території, визначено роль освітньо-професійних складників та необхідність урахування поведінкових аспектів. Розглянуто ключові умови формування освітньо-професійного потенціалу Вінниччини, визначено основні стимулятори та дестимулятори його розвитку. Здійснено кластеризацію районів Вінницького регіону за станом та якістю освітньо-професійних компонентів формування людського потенціалу території, виявлено характерні поведінкові паттерни освіти, притаманні кожному кластеру. Сформовано основні напрями подолання виявлених недоліків розвитку освітньо-професійної компоненти Вінницького регіону.

Ключові слова: людський потенціал території, освітньо-професійні компоненти людського потенціалу, поведінкові паттерни освіти, діагностика.

Статья посвящена вопросам диагностики условий и тенденций формирования человеческого потенциала территории с точки зрения развития его образовательно-профессиональной компоненты. Обосновано значение социальных факторов формирования человеческого потенциала территории, определена роль образовательно-профессиональных составляющих и необходимость учета поведенческих аспектов. Рассмотрены ключевые условия формирования образовательно-профессионального потенциала Винницкого региона, выявлены основные стимуляторы и дестимуляторы. Осуществлена кластеризация районов Винницкого региона по состоянию и качеству образовательно-профессиональной компоненты формирования человеческого потенциала территории, выявлены характерные поведенческие факторы образования, присущие каждому кластеру. Сформулированы основные направления по преодолению выявленных недостатков развития образовательно-профессиональной компоненты Винницкого региона.

Ключевые слова: человеческий потенциал территории, образовательно-профессиональная компонента человеческого потенциала, поведенческие паттерны образования, диагностика.

The article is devoted to the diagnosis of conditions and trends on shaping the human potential of the territory in terms of its educational and professional component development, i.e. the quality and accessibility of education and training at all levels of general and vocational training. Significance of social factors in shaping human potential of the territory are substantiated, the role of educational and professional components and necessity of recording behavioral patterns in this process revealed. The key conditions for the formation of educational and professional potential of Vinnytsia region in the field of general, vocational and higher education are considered. The main incentives were identified, such as increasing the level of coverage of young children by preschool institutions, the number of students in general secondary education, the number of higher education institutions and the number of students, the presence of positive changes in the organization and logistics of education. Main disincentives are insufficient number of places in preschool and general secondary education institutions, reduction in the number of teachers, insufficiently high level of quality of school education, reduction of training in the system of vocational education, much lower amount of youth education in higher education (compared to the average for Ukraine). The clustering of the Vinnytsia region districts is carried out according to the state and quality of the educational and professional component of the human potential shaping, typical behavioral patterns of education in each cluster revealed, such as learning interruption pattern and learning stability pattern. According to the results, it was validated the need to adhere certain strategic directions of

educational and professional development, to increase efforts to overcome the identified drawbacks, which is especially important in the context of strengthening the human potential of territories, to concentrate on the acquisition of socially oriented economy in the regions in order to achieve long-term economic growth.

Keywords: *human potential of the territory, educational and professional component of human potential, behavioral patterns, diagnosis.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Усебічний розвиток людського потенціалу як визначальний складник концепції сталого суспільного розвитку, безсумнівно, виступає сьогодні найважливішим чинником ефективного функціонування територій, досягнення ними вищих соціально-економічних показників, зростання їхньої конкурентоспроможності в регіональному та національному розрізі. Людський потенціал є багатовимірним поняттям, яке у спрощеному вигляді охоплює сукупність людських якостей та властивостей, що визначають здатність до здійснення змін та перетворень, відображає забезпеченість раціональних потреб населення, виступає індикатором соціальної ефективності. Водночас стан людського потенціалу території є результатом впливу не окремих чинників, а взаємодії сукупності факторів, що зумовлені особливостями конкретної території, наявністю обмежень та асиметрій розвитку, виникненням нових суспільних потреб, соціальними та екологічними наслідками функціонування території. На жаль, динаміка показників людського потенціалу України характеризується сьогодні суперечливими тенденціями, зокрема скороченням демографічних, соціальних, економічних та екологічних індикаторів, що вимагає більш детального аналізу причин виникнення проблем, у тому числі із застосуванням інструментів поведінкової економіки. Вимоги, що висувуються функціонуванням механізмів нової економіки, зміщують вектор уваги дослідників на розвиток освітньо-професійної компоненти людського потенціалу території, оскільки рівень її якості передусім визначає очікувану спроможність до швидкої імплементації необхідних інноваційних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання дослідження чинників, що впливають на формування людського потенціалу територій, достатньо широко висвітлюються у наукових працях українських та зарубіжних учених. При цьому основна увага приділяється групуванню та класифікації цих чинників, визначенню їх дії на різні аспекти людського потенціалу, пошукам напрямів оптимізації цього впливу, створенню сприятливих умов формування, розвитку та збереження людського потенціалу. Ці аспекти розкриваються в роботах Б. Хомелянського, Д. Стеченко, В. Антонюк, Е. Лібанової, Г. Герасименко, Л. Шаульської та ін. Незважаючи на різницю у підходах до класифікації і трактування, дослідники збігаються у думці про значущість інтелектуальної компоненти, вплив якої, особливо в територіальному розрізі, визначає ефективність як формування, так і подальшої реалізації та використання людського потенціалу. Окремої уваги заслуговують новітні дослідження науковців у сфері поведінкової економіки: Д. Канеман, С. Льюїт, Л. Штайнебрга, Дж. Онїла, Р. Талера, С. Брайчев-

ського, що зосереджуються на визначенні внутрішніх мотивів під час формування освітніх траєкторій у носіїв людського потенціалу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Водночас підходи до оцінювання впливу освітнього виміру на рівень розвитку людського потенціалу територій України та інших країн світу суттєво різняться [1; 2], що лише поглиблює розбіжності у розумінні напрямів удосконалення стратегічного управління розвитком територій. Освітній складник людського потенціалу України на відміну від інших індикаторів показує позитивну динаміку, водночас в економіці постіндустріального типу змінюються вимоги до її кількісних та якісних характеристик, що в територіальному вимірі відіграє ключову роль (створюючи центри формування та набуття необхідних знань і компетенцій). Це спричиняє потребу у проведенні діагностики освітньо-професійної компоненти формування людського потенціалу територій у новій економіці з урахуванням особливостей локального розвитку, а також визначенні на її основі нових стратегічних орієнтирів нарощення людського потенціалу, зокрема із застосуванням інструментів поведінкової економіки у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Необхідність зміщення акцентів економічного розвитку територій із домінант їх економічного зростання до усвідомлення його як передумови розвитку людини та нарощення людського потенціалу території передбачає необхідність зміни пріоритетів державної соціально-економічної стратегії країн, створення її відповідного наукового й інформаційно-методичного забезпечення. Однак реалії сьогодення свідчать про те, що людський потенціал через недооцінку його економічної значущості, на жаль, не став базовим поняттям під час формування державної політики України [3]. За необхідне постають завдання чіткого усвідомлення на всіх рівнях управління того, що сам економічний розвиток території не в змозі забезпечити вирішення соціальних проблем, а навпаки, економічне зростання породжує проблеми нерівномірності або асиметрії в розвитку територій. Це потребує посилення соціальної орієнтації економіки, точніше, її переорієнтації на забезпечення широких можливостей вибору – кола імовірнісних сценаріїв самореалізації людини. Досягти максимальної реалізації людини можливо на основі визначення тих груп чинників формування людського потенціалу, які відіграють найважливішу роль, що найбільш актуально в умовах локальної обмеженості наявних ресурсів.

Формування людського потенціалу території залежить від багатьох умов та чинників, однак найбільше значення мають рівень розвиненості системи загальної і професійної освіти та можливості доступу населення до якісної освіти, стан системи охорони

здоров'я, доступність та якість медичних послуг, рівень доходів і добробуту населення. Серед перерахованих умов та чинників у контексті розвитку нової економіки найважливішим є розширення освітніх можливостей, оскільки з кожним днем вимоги до якості інтелектуальних характеристик людського потенціалу стають усе вищими, те саме стосується і відповідного середовища їх формування.

Вагомість освіти підтверджує той факт, що вона входить до переліку Цілей сталого розвитку. В Україні визначено «Ціль 4 – Якісна освіта», до завдань якої входить забезпечення доступності якісного дошкільного розвитку та шкільної освіти для всіх дітей і підлітків, доступності професійної освіти, підвищення якості вищої освіти та забезпечення її тісного зв'язку з наукою; сприяння поширеності серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності, тощо [4].

Реалізація «Цілі 4 – Якісна освіта» повинна супроводжуватися нарощенням інвестицій у розвиток сфери освіти, ефективність яких забезпечується відповідними механізмами, що призводять до очікуваних результатів економічного піднесення завдяки більш високому рівню засвоєння нових знань та компетенцій та їх подальшому ефективному застосуванню. Рівень цього засвоєння знаходиться під впливом різноманітних чинників, у тому числі визначається специфічними поведінковими траєкторіями, які не завжди мають позитивний ефект.

Як відзначають у своїх роботах С. Льюїт, Дж. Ліст та ін., рівень зусиль, які учні докладають під час отримання освіти, здебільшого спирається на час очікування винагороди від докладених зусиль, і чим довшим є цей час, тим більш значущою має бути винагорода (отримання стипендій або грантів, працевлаштування, нематеріальні стимули) [5]. Зрозуміло, що відсутність вчасної і справедливої винагороди знижує готовність опановувати більш складні компетентності та знання, веде до скорочення зацікавленості у підвищенні свого професійного рівня, звужує майбутні можливості індивіда. З огляду на це, під час аналізу ключових тенденцій розвитку освітньо-професійної компоненти людського потенціалу окрему увагу слід приділити чинникам, що формують поведінкові траєкторії у сфері освіти.

Розглянемо процеси формування освітньо-професійного складника людського потенціалу території

на прикладі Вінницької області як одного з регіонів, що показують найбільш високу динамічність розвитку в останні роки. Загалом населення області хоча й має високий освітній рівень, однак за часткою населення з вищою та професійно-технічною освітою поступається середнім показникам по Україні та своїм сусідам (табл. 1).

Частка населення з повною і базовою вищою освітою становить 20,7% (в Україні – 25%, а в Хмельницькій області – 23,1%). Частка населення, яке має професійну освіту (вищу та ПТО), становить відповідно 62,7%, 64,6% і 65%, отже, у Вінницькій області вона була на 2,3% меншою, ніж у сусідній Хмельницькій області. Водночас спостерігається позитивна динаміка розвитку дошкільної освіти, більшість дітей відповідного віку залучені до закладів дошкільної освіти – 67%, що є вищим за середній рівень в Україні (58%). Однак закладів не вистачає і вони переповнені, оскільки з року в рік чисельність дітей, що відвідують ці заклади, перевищує наявну кількість місць [7]. Це призводить до можливих труднощів у соціалізації та формуванні когнітивних навичок, що закладають основу більш швидкого та результативного опанування компетентностей під час подальшого навчання. У результаті якісне опанування вищих освітніх рівнів вимагатиме більш суттєвого внутрішнього мотиваційного підкріплення та додаткових стимулів, які не завжди спроможна надати державна система освіти.

Водночас регіон має досить розвинену систему закладів середньої освіти, де також, на жаль, простежуються певні негативні тенденції. Наведені в табл. 2 дані свідчать, що чисельність учнів загальноосвітніх навчальних закладів (ЗОНЗ) на 10 тис населення зросла за 2011–2019 рр. майже на 10%, а відносно 2015 р. – на 12%.

Кількість загальноосвітніх шкіл відносно 2010 р. зменшилася на 21%, при цьому загальна кількість учнів за 2010–2018 рр. зросла на 3,1%. Наповнюваність шкіл дітьми зросла зі 164 осіб до 214 осіб. Збільшення на 45% кількості учнів, що навчаються у другу зміну, та їх частки з 4,7% до 6,6% говорить про те, що кількість місць у школах для організації однозмінного навчання не вистачає. Найбільше це стосується обласного центру, де зростає чисельність населення.

На проблему недостатньої кількості місць у закладах освіти та на відсутність якісних прогнозів щодо

Таблиця 1

Розподіл населення у віці шести років і старше за освітніми рівнями у листопаді 2019 р.

Освітні рівні	Україна	Вінницька обл.	Хмельницька обл.
Повна вища освіта	22,7	19,0	20,5
Перший (бакалаврський) рівень ВО (базова ВО)	2,3	1,7	2,6
Початковий рівень ВО	17,1	20,8	16,1
Професійна (професійно-технічна)	22,5	21,2	25,8
Повна загальна середня освіта	16,5	15,9	13,7
Базова середня освіта	7,3	7,8	9,4
Початкова освіта	6,6	7,9	8,1
Дошкільна освіта	4,3	5,2	3,3
Без освіти	0,7	0,5	0,5

Джерело: складено за [6, с. 166]

**Динаміка параметрів загальноосвітніх навчальних закладів у Вінницькій області
(на початок навчального року)**

Показники	Роки						% до 2010 / % до 2015
	2010/11	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	
Чисельність наявного населення, тис осіб	1641,2	1602,2	1590,4	1575,4	1560,4	1545,4	94,9/96,5
Кількість ЗОНЗ, одиниць	976	883	873	861	795	772	79,1/81,8
Кількість учнів ЗОНЗ, тис осіб	160,2	153,3	155,1	157,5	161,8	164,9	102,9/107,8
У т. ч. навчаються у другу зміну, тис осіб/ у % до всіх учнів	7,5 /4,7	4,1/2,7	6,0/3,9	7,4/4,7	9,2/5,7	10,9/6,6	145,3
Кількість учителів ЗОНЗ, тис осіб	21,8	20,5	20,1	20,0	19,9	19,7	90,4
Кількість учнів на одного вчителя, осіб	7,3	7,5	7,7	7,9	8,1	8,4	115,1
Кількість учнів ЗОНЗ на 10 тис осіб населення	976	957	975	1000	1037	1067	109,3/111,5

Джерело: складено автором за [8]

необхідної їх кількості звертається увага в Концепції інтегрованого розвитку м. Вінниці до 2030 р. [9]. Подальше вдосконалення Концепції повинне враховувати значну нерівномірність територіального розвитку системи освіти (більшість закладів функціонує в сільській місцевості, де поширеною проблемою є малокомплектність ЗОНЗ) та містити напрями з усунення наявних асиметрій.

Позитивним є те, що система шкільної освіти Вінниччини поступово розвивається, що проявляється у будівництві декількох нових шкіл та реконструкції діючих, оновленні матеріально-технічної бази навчальних закладів, створенні опорних шкіл. Станом на 30.12.2019 в області всього функціонувало 53 опорні школи із 70 філіями, у 2017 р. було лише 12 опорних закладів із 24 філіями [10, с. 58]. Це створює матеріальне підґрунтя для кращої організації шкільного навчання, що має велике значення для розвитку людського потенціалу, сприятиме індивідуалізації освітніх траєкторій, більш свідомому визначенню подальшого професійного спрямування.

Однак існує проблема забезпеченості середніх навчальних закладів висококваліфікованими кадрами. Хоча проблема дефіциту педагогічних кадрів в Україні спостерігається вже давно [11, с. 16], для Вінницької області вона, хоча і меншою мірою порівняно з великими містами, існує і безпосередньо позначається на якості навчання. Чисельність учнів зростає, тоді як кількість учителів зменшилася майже на 10%, відповідно, зросло навантаження на кожного вчителя, що може нівелювати позитивний ефект від нарощення матеріально-технічного забезпечення закладів середньої освіти.

Про негативний вплив цього чинника свідчить рівень якості шкільної освіти, значне уявлення про яку дають результати зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) (табл. 3).

Як бачимо, знання учнів Вінницької області з окремих предметів не гірші, ніж у середньому по Україні. Це стосується української мови, історії України, біології та географії, англійської мови. Негативним є те, що зменшується частка тих осіб, які складають ЗНО з таких важливих дисциплін, як фізика, хімія.

Ці навчальні предмети входять до блоку так званої STEAM-освіти, яка формує фахівців із технічних напрямів, попит на яких росте набагато швидше, ніж на інші спеціальності, тому такий тип освіти виходить на перший план. Результати ЗНО свідчать, що у випускників шкіл Вінницької області знання з цих предметів не є високими, особливо з фізики, а результати ЗНО гірші за середньоукраїнські. Отже, у молоді Вінниччини знижується орієнтація на отримання технічних або інженерних спеціальностей, які дуже важливі для забезпечення інноваційного розвитку регіону. Стимулом для зміни існуючої ситуації може стати забезпечення динамічного технологічного розвитку економіки області на інноваційній основі, створення сучасної переробної промисловості, інфраструктури і сфери обслуговування, у тому числі високотехнологічних її видів, що формуватиме попит на висококваліфікованих робітників та фахівців.

Невисокий рівень якості шкільної освіти стає перешкодою на шляху здобуття вищої професійної освіти, знижує прагнення носіїв людського потенціалу інвестувати у власний розвиток та підвищувати власну конкурентоспроможність, хоча Вінницький регіон має високу потребу в робітничих кадрах (частка вакансій робітничих професій – 77,3%). Загалом функціонує 32 ПТНЗ (табл. 4), із 2010 р. їх кількість зменшилася на чотири заклади.

Кількість учнів за цей період зменшилася на 40%, а щорічний прийом на навчання – майже вдвічі, хоча підготовка робітничих кадрів у розрахунку на 10 тис населення в регіоні була вищою за середні значення по Україні.

У сфері ПТО відбуваються й прогресивні зміни: із метою забезпечення рівня підготовки кваліфікованих робітників вимогам ринку праці створено і діють 16 навчально-практичних центрів, оснащених сучасним обладнанням, технікою, що сприяє більш якісній підготовці кваліфікованих робітників за 69 професіями [10, с. 112].

Незважаючи на це, процес згортання сфери ПТО продовжується, що зумовлено багатьма причинами, серед яких – відсутність координації між освітою і роботодавцями, втрата престижності робітничими професіями, низька інноваційна якість наданих освітніх

Таблиця 3

Результати зовнішнього незалежного оцінювання учнів Вінницької області у 2016–2019 рр.

Навчальний предмет, кількість осіб, що склали ЗНО, якісний рівень	Роки					По Україні, для порівняння	
	2016	2017	2018	2019	2020	2019	2020
Українська мова і література, взяли участь у тестуванні, осіб - не подолали поріг 100 балів, % - отримали 160–200 балів	10398 7,8 30,6	8963 6,7 22,7	14221 17,3 21,9	15011 16,1 22,2	11691 8,1 27,8	15,5 24,2	8,2 29,0
Історія України, взяли участь у тестуванні, осіб - не подолали поріг 100 балів, % - отримали 160–200 балів	7363 11,9 17,7	6666 12,7 17,8	6352 12,7 17,0	10232 18,4 13,5	7965 12,6 14,1	16,2 15,0	13,3 15,2
Математика, взяли участь у тестуванні, осіб - не подолали поріг 100 балів, % - отримали 160–200 балів	5232 17,2 15,0	4293 18,0 18,7	4299 22,0 17,3	7130 21,4 16,2	6413 14,0 18,2	18,1 20,9	12,7 21,9
Фізика, взяли участь у тестуванні, осіб - не подолали поріг 100 балів, % - отримали 160–200 балів	1291 18,8 14,0	1073 22,5 11,7	1001 20,7 14,7	1014 13,7 16,3	1173 6,6 18,2	15,0 18,2	7,7 21,7
Хімія, взяли участь у тестуванні, осіб - не подолали поріг 100 балів, % - отримали 160–200 балів	1238 13,3 18,7	1023 19,6 22,0	902 15,0 22,8	608 14,4 24,8	497 14,3 18,1	13,6 29,5	10,1 25,5
Біологія, взяли участь у тестуванні, осіб - не подолали поріг 100 балів, % - отримали 160–200 балів	3156 9,1 19,1	3432 11,5 18,1	3042 7,2 20,8	31,42 7,0 21,2	2968 4,6 20,6	8,9 21,6	5,5 22,5
Географія, взяли участь у тестуванні, осіб - не подолали поріг 100 балів, % - отримали 160–200 балів	2678 4,2 22,4	3265 6,7 24,2	3561 11,2 18,7	3718 86 25,6	4859 5,1 22,9	10,4 23,1	5,5 24,1
Англійська мова, взяли участь у тестуванні, осіб - не подолали поріг 100 балів, % - отримали 160–200 балів	2778 15,6 23,1	2632 15,7 24,5	2902 14,5 26,6	3204 13,1 27,7	3619 8,2 31,2	12,7 31,0	7,3 34,5

Джерело: розраховано і складено автором за [12]

Таблиця 4

Динаміка параметрів діяльності професійно-технічних навчальних закладів Вінницької області

Показники	Роки						%
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість ПТНЗ, од.	36	35	35	34	33	32	89
Кількість учнів ПТНЗ, тис осіб	18,6	15,3	14,4	13,5	12,7	11,9	60
Кількість осіб, прийнятих на навчання	11,8	8,2	7,2	6,7	6,5	6,1	52
Кількість осіб, випущених із ПТНЗ	11,3	7,9	7,4	6,9	6,8	6,4	57
Кількість учнів ПТНЗ на 10 тис осіб населення регіону	113	95	90	86	81	77	68
- України (для порівняння)	96	71	67	64	60	59	61

Джерело: розраховано і складено автором за [13]

послуг для підприємств, націлених на освоєння сучасних технологій [14], яка не відповідає потребам розвитку та збереження людського потенціалу регіону.

З іншого боку, саме цей рівень професійної освіти найбільш орієнтований на регіональний ринок праці, і напрями подолання проблем у цій сфері отримали своє відображення у Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 р. в рамках стратегічної цілі «Регіон сталого гуманітарного розвитку», де визначено єди-

ну оперативну ціль, яка стосується освіти, це ціль 3.3 – Розвиток професійно-технічної освіти. Для її реалізації заплановано сприяння залученню інвестицій у розвиток професійної освіти, запровадження нових стандартів професійної освіти та навчання, створення навчально-практичних центрів та центрів професійної досконалості, оснащення їх сучасним обладнанням і впровадження інноваційних технологій [10, с. 92–94]. Важливо, щоб визначені цілі та завдання не залишилися намірами, а були реалізовані.

У розвитку людського потенціалу регіону в новій економіці провідну роль відіграє саме вища освіта, оскільки вона формує не лише вищий рівень знань, а й забезпечує високий рівень інтелектуаль-

ного, креативного та культурного розвитку людини. У Вінницькій області функціонує 14 вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації (коледжів, технікумів, училищ) та вісім ВНЗ III–IV рівнів акредитації (табл. 5), а разом із філіями ВНЗ інших регіонів – 13 навчальних закладів, які забезпечують різнобічну фахову підготовку.

У сфері вищої освіти відбуваються аналогічні процеси зменшення кількості навчальних закладів та студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації, при цьому кількість закладів зменшилася лише на три одиниці, а число студентів – більше ніж удвічі.

Система ВНЗ повної і базової освіти отримала певний імпульс розвитку за рахунок переміщення в регіон ВНЗ з окупованих територій. Тому загальне число студентів зросло у 2015–2018 рр., певне зниження відбулося в 2019 р. однак їх кількість залишилася на рівні 2010 р., а в розрахунку на 10 тис осіб населення кількість студентів зросла на 5% і досягла рівня 214 осіб. Однак цей показник є нижчим, ніж у середньому по Україні, на 88 осіб (в Україні студентів університетів, академій, інститутів на 10 тис населення нараховувалося 302 особи) [15]. У цілому чисельність студентів усіх ВНЗ у розрахунку на 10 тис населення зменшилася на 13%, що вказує на негативні процеси у формуванні людського потенціалу регіону.

Для визначення ключових векторів розвитку районів Вінницької області у сфері освітньо-професійної підготовки було проведено кластерний аналіз, що дав змогу сформувати три кластерні групи (рис. 1). До множини ознак, за якими проводилася оцінка, віднесено обсяг державних витрат на одного учня (X_1), кількість закладів освіти на 1000 осіб населення (X_2), кількість учнів у розрахунку на один заклад освіти (X_3) та на одного викладача (X_4).

Відповідно до побудованої дендрограми, утворено три кластери (А, Б, В), середні значення за початковими фактичними даними по яких наведено в табл. 6. Як бачимо, найкращі

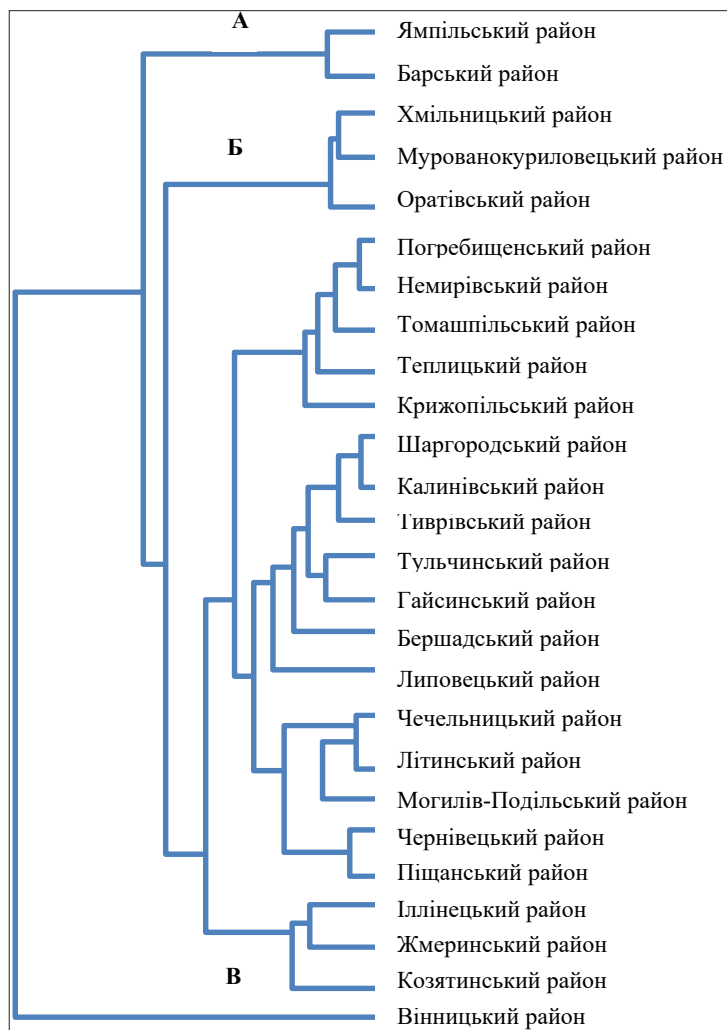

Рис. 1. Дендрограма районів Вінницької області за станом освіти у 2019–2020 навчальному році

Джерело: розраховано і складено автором на основі [16; 17]

Таблиця 5

Динаміка параметрів діяльності вищих навчальних закладів Вінницької області

Навчальний рік	Кількість ЗВО, од.		Кількість студентів у ЗВО, тис осіб		Кількість студентів у ЗВО, на 10 тис населення регіону, осіб		
	коледжі, технікуми, училища	університети, академії, інститути	коледжі, технікуми, училища	університети, академії, інститути	Коледжі технікум	ВНЗ III-IV	Усі ВНЗ
2010/11	17	5	17,3	33,5	105,4	204,1	309,5
2014/15	17	5	13,2	29,2	82,0	181,3	263,3
2015/16	17	6	12,1	32,6	75,5	203,5	279,0
2016/17	17	6	11,2	34,0	70,4	213,8	284,2
2017/18	16	7	9,5	35,4	60,3	224,7	285,0
2018/19	16	7	9,2	35,4	59,0	226,9	285,8
2019/20	14	8	8,3	33,1	53,7	214,2	267,9
% до 2010	82	160	48	99	51	105	87

Джерело: розраховано і складено автором за [15]

Середні значення досліджуваних показників для сформованих кластерів

Кластер	Кількість районів	Райони	X_1 , тис грн	X_2 , од.	X_3 , осіб	X_4 , осіб
А	2	Ямпільський, Барський	24,3	1,4	8,2	321,5
Б1	3	Хмільницький, Мурованокуриловецький, Оратівський,	38,7	1,9	5,4	139
Б2	20	Погребищенський, Немирівський, Томашпільський, Теплицький, Крижопільський, Шаргородський, Калинівський, Тиврівський, Тульчинський, Гайсинський, Бершадський, Липовецький, Чечельницький, Літинський, Могилів-Подільський, Чернівецький, Піщанський, Іллінецький Жмеринський, Козятинський,	38,6	1,5	5,7	149
В	1	Вінницький та м. Вінниця	21,2	0,8	11,7	788

Джерело: розраховано і складено автором

показники за рівнем фінансування учнів сконцентровані у кластері Б (для зручності розподіленому на два підкластери); водночас тут спостерігається нижчий рівень середньої кількості учнів в одному закладі освіти. Більш позитивна ситуація щодо наповнення класів спостерігається у кластері А та нетиповому кластері В, який охоплює місто Вінницю та Вінницький район.

Таким чином, у кластерах А та В у подальшому може спостерігатися зростання рівня переповненості навчальних закладів освіти та зниження загальних показників її якості, спроможності долати 100-бальний поріг під час проходження ЗНО, зниження рівня учнів у професійно-технічних та вищих закладах освіти. Уже зараз у Вінницькому районі та м. Вінниця серед молоді спостерігається прагнення вступати на навчання у заклади професійно-технічної та вищої освіти інших регіонів України, тоді як із районів, що входять у кластер Б, відбувається поступовий рух учнів у Вінницький район для здобуття освіти.

З огляду на це, стає можливим визначити очікувані паттерни освітньої поведінки, характерні для учнів Вінницького регіону: *паттерн переривання навчання* (викликаний нетривалими життєвими перспективами, чутлива реакція на зовнішні чинники, прагнення досягти віддаленого ідеалу, докладання зусиль у навчанні лише за наявності швидких та досяжних стимулів) та *паттерн стабільності навчання* (відданість вибраному професійному спрямуванню, здатність поступатися власним комфортом заради досягнення цілей, орієнтація на соціальні норми і стереотипи успішності, вплив віддалених у часі стимулів). Перша група є більш характерною для населення нетипових кластерів А та В, друга – для кластеру Б, що зумовлюється його більш стабільними показниками. Стимуляторами короткотривалого впливу для досягнення вищих результатів навчання у кластерах А, В можуть бути короткотермінові заходи (чітко структурована система винагород, систематизація прийнятної соціальної та навчальної поведінки), для районів кластеру Б – довготривалі та стратегічні (гарантоване працевлаштування, досягнення вищого соціального статусу).

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження показує

ло, що в регіоні відбуваються суперечливі процеси в умовах людського розвитку в системі загальної і професійної освіти, мають місце як позитивні тенденції, так і негативні, які створюють перешкоди на шляху розвитку людського потенціалу. У підсумку наведені тенденції дають змогу визначити ключові характеристики середовища формування освітньо-професійної компоненти людського потенціалу Вінницької області: доволі вузьке за своєю структурою (недостатній рівень забезпечення освітніми закладами різних рівнів та професійних напрямів, недостатня якість освіти та зменшення чисельності навчального персоналу, скорочення обсягів підготовки у професійно-технічній сфері), соціально активне (затребуваність випускників на ринку праці, зростання рівня розвитку професійних та особистісних компетентностей, прагнення до здобуття освіти), обмежено мобільне (зміст цілей, структури, засобів освітньої підготовки повільно пристосовується до вимог ринку професійних компетенцій та інноваційного впливу). Проведена кластеризація районів Вінницької області дала змогу визначити ключові тенденції та характерні особливості територій, що визначають подальше формування освітньо-професійної компоненти людського потенціалу. Визначено характерні поведінкові паттерни навчання, які можуть бути відкориговані відповідними коротко- та довгостроковими стимулами.

Загалом, незважаючи на певні позитивні зрушення, за багатьма освітніми параметрами умови людського розвитку у Вінницькому регіоні є гіршими порівняно із середніми по Україні, що створює ризики у відтворенні людського потенціалу регіону і, відповідно, вимагає розроблення дієвих управлінських механізмів для реалізації вже сформованих та розроблення нових, більш ефективних стратегічних рішень.

Бібліографічний список:

1. European Commission. The EU Regional Human Development Report. JRS Science and Policy Reports. Luxembourg : Publication Office of the European Union, 2014. 97 p.
2. Методика вимірювання регіонального людського розвитку / Ін-т демограф. та соціальн. дослід. ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. URL: <http://www.idss.org.ua/> (дата звернення: 18.09.2020).

3. Непрядкіна Н.В. Формування людського потенціалу в сучасних умовах розвитку держав. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2019. № 10. С. 160–166.
4. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017, 176 с.
5. Steven D. Levitt, John A. List, Susanne Neckermann, Sally Sadof. The Behavioralist Goes to School: Leveraging Behavioral Economics to Improve Educational Performance. 2016. URL: <https://home.uchicago.edu/jlist/papers/bgs.pdf> (дата звернення: 18.10.2020).
6. Діти, жінки та сім'я в Україні : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2020, 284 с.
7. Багатогалузева статистична інформація (Комплексна статистика). Заклади дошкільної освіти. Заклади загальної середньої освіти. Заклади професійної (професійно-технічної) освіти. Заклади вищої освіти / Головне управління статистики у Вінницькій області. URL: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia> (дата звернення: 20.08.2020).
8. Концепція інтегрованого розвитку м. Вінниці 2030 / Вінницька міська рада. Вінниця, 2019. 174 с.
9. Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року / Вінницька обласна державна адміністрація. Вінниця, 2020. 132 с.
10. Моніторинг забезпечення педагогічними працівниками закладів освіти України: методологічні підходи до прогнозування / Інститут освітньої аналітики. Київ, 2020. 162 с.
11. Статистичні дані основної сесії ЗНО за 2016, 2017, 2018, 2019 роки. Регіональні дані / Український центр оцінювання якості освіти. URL: <https://zno.testportal.com.ua/stat> (дата звернення: 22.09.2020).
12. Загальна середня та професійна (професійно-технічна) освіта в Україні. Статистична інформація / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.09.2020).
13. Новіков В.М. Розвиток професійно-технічної освіти в умовах децентралізації системи управління в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 2 (30). С. 126–137.
14. Вища освіта в Україні у 2019 році. Статистична інформація / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.10.2020).
15. Видатки на освіту в 2019 році. Статистична інформація / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education> (дата звернення: 20.10.2020).
16. Регіони Вінницької області 2019 : статистичний збірник / Головне управління статистики у Вінницькій області. Вінниця, 2020. 204 с.
17. *Ministry for Development Economy and Trade of Ukraine*, 2017, 176 p. (in Ukrainian)
5. Steven D. Levitt, John A. List, Susanne Neckermann, Sally Sadof (2016) The Behavioralist Goes to School: Leveraging Behavioral Economics to Improve Educational Performance. Available at: <https://home.uchicago.edu/jlist/papers/bgs.pdf> (accessed 18 October 2020).
6. Dity, zhinky ta simya v Ukraini. Statystychnyj zbirnyk [Children, women and family in Ukraine. Statistical collection]. *Official site of the State Statistics Service of Ukraine*. Kyiv, 2020, 284 p. (in Ukrainian)
7. Bagatogaluzeva statystychna informaciya (Kompleksna statystyka). Zaklady doshkilnoyi osvity. Zaklady zagalnoyi serednoyi osvity. Zaklady profesijnoyi (profesijno-texnichnoyi) osvity. Zaklady vyshchoyi osvity). [Multidisciplinary statistical information (Comprehensive statistics). Pre-school education institutions. Institutions of general secondary education. Institutions of professional (vocational) education. Institutions of higher education]. *Golovne upravlinnya statystyky u Vinnyczkij oblasti*. Available at: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia> (accessed 20 August 2020).
8. *Konceptiya integrovanogo rozvytku m. Vinnyci 2030* [The concept of integrated development of Vinnytsia 2030]. *Vinnyczka miska rada*. 2019, 174 p. (in Ukrainian)
9. *Strategiya zbalansovanogo regionalnogo rozvytku Vinnyczkoyi oblasti na period do 2027 roku* [Strategy of balanced regional development of Vinnytsia region for the period up to 2027]. *Vinnyczka oblasna derzhavna administraciya*, 2020, 132 p. (in Ukrainian)
10. *Monitoryng zabezpechennya pedagogichnymy pracivnykamy zakladiv osvity Ukrainy: metodologichni pidhody do prognozuvannya* [Monitoring the provision of pedagogical staff of educational institutions of Ukraine: methodological approaches to forecasting]. *Ministry for Education and Science of Ukraine. DU «Institut osvitnoyi analityky»*, 2020, 162 p. (in Ukrainian)
11. *Statystichni dani osnovnoyi sesiyi ZNO za 2016, 2017, 2018, 2019 roky*. Regionalni dani [Statistical data of the main session of the External Evaluation for 2016, 2017, 2018, 2019. Regional data]. *Ukrayinskyj centr ocinyuvannya yakosti osvity*. Available at: <https://zno.testportal.com.ua/stat> (accessed 22 September 2020).
12. *Zahalna serednya ta profesijna (profesijno-texnichna) osvita v Ukraini*. Statystychna informatsiya [General secondary and vocational (vocational) education in Ukraine. Statistical information]. *Official site of the State Statistics Service of Ukraine*. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 24 September 2020).
13. *Novikov V.M. (2017) Rozvytok profesijno-texnichnoyi osvity v umovax decentralizaciyi systemy upravlinnya v Ukraini* [Development of vocational education in the conditions of decentralization of the management system in Ukraine]. *Demografiya ta socialna ekonomika*, no. 2 (30), pp. 126–137. (in Ukrainian)
14. *Vyshcha osvita v Ukraini u 2019 rotsi*. Statystychna informatsiya [Higher education in Ukraine in 2019. Statistical information]. *Official site of the State Statistics Service of Ukraine*. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 07 October 2020).
15. *Vydatky na osvitu v 2019 roci*. Statystychna informaciya [Expenditures on education in 2019. Statistical information]. *Ministry for Education and Science of Ukraine*. Available at: <https://www.mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education> (accessed 20 October 2020).
16. *Regiony Vinnyczkoyi oblasti 2019*. Statystychnyj zbirnyk [Regions of Vinnytsia region 2019. Statistical collection]. *Golovne upravlinnya statystyky u Vinnyczkij oblasti*, 2020. 204 p. (in Ukrainian)

References:

1. European Commission. The EU Regional Human Development Report. JRS Science and Policy Reports. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2014. 97 p.
2. *Metodyka vymiryuvannya regionalnogo lyudskogo rozvytku* [Methods of measuring regional human development]. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2012. Available at: <http://www.idss.org.ua/> (accessed 18 September 2020).
3. Nepryadkina N.V. (2019) Formuvannya lyudskogo potencialu v suchasnyh umovah rozvytku derzhav [Formation of human potential in modern conditions of state development]. *Visnyk XNU im. V.N. Karazina. Seriya «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Kriyinoznavstvo. Turyzm*, no. 10, pp. 160–166 (in Ukrainian)
4. *Cili stalogo rozvytku: Ukrainyina. Nacionalna dopovid* [Sustainable Development Goals: Ukraine. National report].